

Penetration into The Heart of Asia;
Critical Analysis of *The History of Middle Asia*
(from *Mongolia to Khawrezm*)

Abolhasan Fayaz Anush*

Abstract

The part of Asia that for various political and geographical reasons has been called by various names such as Middle Asia, Central Asia and the heart of Asia, after the collapse of the USSR and the formation of new independent states in the region, provided new opportunities in various economic, cultural, political and religious aspects for the major players in world politics, as well as giving rise to questions and ambiguities about how to take advantage of these opportunities. Since the knowledge of history is at the core of the solution to any problem in human relations, the study of the history of this region has also been the focus of some political institutions and academic forums. *The history of Middle Asia (from Mongolia to Khorezm)* by Swat Soucek is one of the works that offers a narrative of the 14th century history of this region. The author seeks to provide a historical introduction that opens the door for politicians, journalists, businessmen, and researchers to penetrate the lesser-known world of this part of the geography of world history. The present article tries to provide an analytical method, a critical evaluation of the book translation and the author's historical approach.

Keywords: Middle Asia, Central Asia, Inner Asia, Heart of Asia, Critical Analysis.

A part of the continent of Asia has been named as Middle Asia, Central Asia and Inner Asia or Heart of Asia due to different political and geographical differences. In a part of

* Associate Professor, University of Isfahan, amir.anush2016@gmail.com

Date received: 2023/04/10, Date of acceptance: 2023/07/29

this region, which the Russians call Serdnyaya Asia (Middle Asia), after the collapse of the Soviet Union (USSR), it took an independent form. With this development, new opportunities from various economic, cultural, political and religious aspects were provided for the main actors of world politics, and uncertainties arose regarding how to take advantage of these opportunities. Since the knowledge of history is at the core of solving any problem in human relations, the study and investigation of the history of this region was also the focus of some political institutions and academic societies. One of the writers who has tried to present a narrative of the 1400 years history of this region is Svat Soucek. His book titled *A History Of Inner Asia* (2000), translated by Fahima Ebrahimi, titled *History of Central Asia (from Mongolia to Khwarezm)* (2009) was published by Samt Publications and offered to Persian speaking audiences. In this article, while evaluating the form and content of the translated text, this book will be criticized from two aspects: the author's historical approach and the function of Persian translation.

In criticizing the author's historical approach, this article shows that Soucek, rather than from the perspective of an academic researcher and researcher with the intention of historical representation, deals with the issue mainly in the guise of a media activist and with the approach of securing the political and economic interests of the Western world. He has shown attention to the history of the central regions of Asia and, as he admits, he intends to give a historical introduction to open a way for politicians, journalists, businessmen and researchers to penetrate into the little-known history of this part of the world's geography. The author of the book focuses on 7 political units in this region (6 independent countries: Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Kazakhstan and Mongolia + Xinjiang province/Uyghuristan from China), which due to lack of proximity to open seas, he found the term Inner Asia to be the best term to refer to this part of the Asian continent. His goal is not to write an educational book for academic societies, but to write a guide text for the Western world in order to pave the way for exploitation of the political, economic and cultural opportunities of the distant regions of Asia after the collapse of the Soviet Union. Also, by developing many of his historical analyses on the basis of ethnic mistakes and by adopting an Islamophobic approach in some stances in the book, the author has practically sacrificed his work's historical research to its political impact. The author's weakness in using the main historical sources and his excessive reliance on studies and study entries have also caused some inappropriate analyses in the book, which have been criticized in this article.

However, in evaluating and criticizing the performance of the Persian translation of this book, the role of the translator and the role of the publisher should be separated. Regarding the role of the translator, the first important point that draws attention is the inconsistency of the Persian title with the English title, which raises the question why the translator uses the term "Middle Asia" as an equivalent for Inner Asia (which should be translated "internal Asia"). Although the translator has tried to explain her reasons for choosing Middle Asia instead of Inner Asia by adding a preface at the beginning of the book, this article shows that these reasons are not sufficient to justify it. Therefore, in this article, an effort has been made to explain and describe the geographical implications and historical reasons for the emergence of the term Inner Asia and similar terms such as Central Asia and Middle Asia, to show that the translator's use of the term Middle Asia in the title of the Persian translation of this book not only has no scientific justification, but for cultural and political reasons, the use of this term in Iran's academic and media atmosphere lacks historical justification and should be avoided. Criticism of the formal features of the translated book and its writing errors are among the other axes in the criticism and evaluation of the translated text. Since the Iranian publisher has introduced this book as an educational book for some undergraduate and graduate courses in the field of history, the author of this article tries to show that this choice was not the right choice because this book lacks some components of formal comprehensiveness for an educational book, namely: a summary of chapters, exercises and tests (questions), introduction of resources for further study in each chapter, proposal of research in each chapter and also types of index.

Bibliography

- Starr, Steven Frederick (2018): *Lost Enlightenment; The Golden Age of Central Asia from the Arab invasion to Tamerlan's rule*, translated by Hassan Afshar, Tehran. Markaz Publishing.
- Bartold, V.V. (1987): *Turkestannameh; Turkestan during the Mongol invasion*, translated by Karim Keshavarz, Tehran. Aghah Publishing Institute.
- Ben Ari, Moti (2008): *What is a scientific theory?*, Translated by Fariborz Mohammadi, Tehran. Maziar Publishing.
- Jermias, o.v.a (2006): *The history of connections between Iranian culture and the culture of Turkish languages in the 11th-17th centuries*, translated by Abbasqoli Ghafarifar, Tehran. Amir Kabir.
- A group of writers (2010): *Turkan; History, language, literature*, Tehran. Ketab -e- Marja' Publishing.
- Soucek, Svat (2018): *History of Middle Asia (from Mongolia to Khwarezm)*, translated by Sayeda Fahima Ebrahimi, Tehran. Samt.
- Frankopen, Peter (2019): *Silk Roads; History of the world from a new perspective*, translated by Hassan Afshar, Tehran. Markaz Publishing.

Kashghari, Mahmoud (1996): *Divan Al-Laghat-ul-Turk*, translated and edited and arranged alphabetically by Seyyed Mohammad Dabirsiaghi, Tehran. Research Institute of Humanities and Cultural Studies.

Mesof, Rahim (2016): *The history of Tajiks with a completely secret seal; Part of the undisclosed history of Tajiks in the early 20th century*, translated by Arash Iranpour, Tehran. Shirazeh

نفوذ به قلب آسیا؛ تحلیل انتقادی کتاب تاریخ آسیای میانه (از مغولستان تا خوارزم)

ابوالحسن فیاض انوش*

چکیده

بخشی از آسیا، که به واسطه دلایل متنوع سیاسی و جغرافیایی با عناوین مختلفی نظیر آسیای میانه، آسیای مرکزی، و قلب آسیا نام‌بردار گشته است، پس از فروپاشی شوروی و شکل‌گیری کشورهای مستقل جدید در این منطقه، هم فرصت‌های جدیدی را از جنبه‌های مختلف اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، و مذهبی برای بازیگران عمده سیاست جهانی فراهم کرد و هم ابهاماتی را از جهت چگونگی بهره‌گیری از این فرصت‌ها پدید آورد. از آن‌جاکه دانش تاریخ در هسته کانونی برای حل هر مسئله‌ای در مناسبات بشری قرار دارد، مطالعه و بررسی تاریخ این منطقه نیز در کانون توجه برخی نهادهای سیاسی و مجامع آکادمیک قرار گرفت. تاریخ آسیای میانه (از مغولستان تا خوارزم) اثر اسوت سوچک از جمله آثار تاریخ‌پژوهانه‌ای است که روایتی از چهارده قرن تاریخ این منطقه را عرضه می‌کند. نویسنده درصدد است مقدمه‌ای تاریخی به‌دست دهد تا برای سیاست‌مداران، روزنامه‌نگاران، بازرگانان، و پژوهش‌گران روزنه‌ای برای نفوذ به تاریخ کم‌ترشناخته‌شده این بخش از جغرافیای جهان باز کند. مقاله حاضر می‌کوشد به‌روش تحلیلی، یک ارزیابی انتقادی از تاریخ‌نگاری نویسنده و متن ترجمه‌شده ارائه کند.

کلیدواژه‌ها: آسیای مرکزی، آسیای میانه، آسیای درونی، قلب آسیا، تحلیل انتقادی.

* دانشیار گروه تاریخ و ایران‌شناسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، amir.anush2016@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۷

۱. مقدمه

از اواخر قرن نوزدهم میلادی به واسطه تجاوزات روسیه به مناطق مرکزی آسیا، توجه سیاست‌مداران و تاریخ‌پژوهان به این مناطق جلب شد. این جلب توجه از یک سو، ناشی از ضرورت آشنایی با جغرافیای طبیعی و انسانی در این پهنه سرزمینی برای سیاست‌مداران بود و از سوی دیگر، ناشی از جذابیت افسانه‌ای در تاریخ مردمان این سرزمین‌ها برای مورخان بود. دانشمندانی نظیر بارتولد روسی (۱۸۶۹-۱۹۳۰)، با تألیف *ترکستان‌نامه* (*Turkestan Down To Mongol Invasion*)، و مکیندر انگلیسی (۱۸۶۱-۱۹۴۷)، با ابداع اصطلاح هارتلند (hartland)، برای اشاره به قلب آسیا، از جمله کسانی بودند که در جلب توجه علمی و سیاسی به این منطقه از آسیا سهم شایانی داشتند.^۱ آنچه این توجهات در پی داشت نگارش آثار متعددی توسط خاورشناسان بود که سعی داشت از تاریخ این منطقه غبارزدایی کند. از همان زمان، کاوش‌های باستان‌شناسی و تحقیقات تاریخی ضمن این که ذهن‌های کنج‌کاو دانشمندان را ارضا می‌کرد، تسهیلاتی نیز برای سیاست‌مداران فراهم می‌آورد.

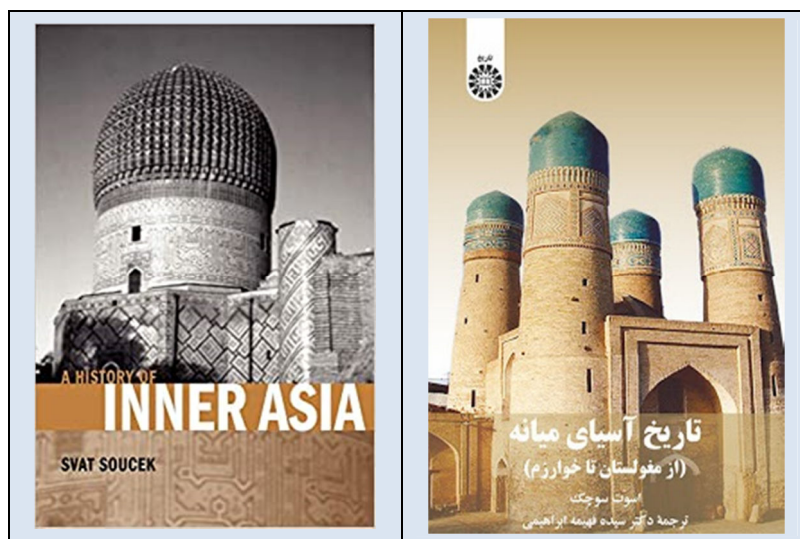
به نظر می‌رسد این منطقه از جهان بعد از فروپاشی شوروی، یک‌بار دیگر در همان چشم‌انداز قرار گرفت. این رخداد فرصت‌هایی در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، و مذهبی برای قدرت‌های جهانی فراهم آورد و به دنبال آن، پژوهش در تاریخ این منطقه مجدداً رونق گرفت. شواهد نشان می‌دهد در طی سه دهه پس از فروپاشی شوروی، مجامع علمی مختلف انجام مطالعات متعددی را در زمینه تاریخ این منطقه از جهان در دستور کار قرار داده‌اند.

سابقه مطالعه در تاریخ مناطق مرکزی آسیا، اولین نکته‌ای را که به ذهن متبادر می‌سازد، پیوندی است که میان نضج تحولات سیاسی از یک سو، و رونق گرفتن پژوهش‌های تاریخی از سوی دیگر، وجود دارد. به عبارت روشن‌تر، تشدید پیش‌روی روسیه در قلب آسیا در نیمه دوم قرن نوزدهم و پس‌روی روسیه از این مناطق در اواخر قرن بیستم، چشم‌اندازهایی را برای خاورشناسان ترسیم کرد که آثار آنان در هر حال، از دغدغه‌های سیاسی و فرصت‌های اقتصادی برآمده از این چشم‌اندازها برکنار نماند.

کتاب *اسوت سوچک* (Svat Soucek)، که با عنوان *تاریخ آسیای میانه (از مغولستان تا خوارزم)* به فارسی برگردان شده است، از جمله آثاری است که در همین بستر سیاسی-علمی تألیف شده است. مقاله حاضر ضمن معرفی این کتاب، به تحلیل انتقادی رویکرد تاریخ‌نگرانه نویسنده و کارکرد ترجمه فارسی این اثر می‌پردازد.

۲. معرفی کلی اثر

۱.۲ معرفی شناسنامه‌ای اثر

تاریخ آسیای میانه (از مغولستان تا خوارزم)، نویسنده: اسوت سوچک، مترجم: فهیمه ابراهیمی
ناشر: سمت، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۸، شمارگان: ۲۰۰ قیمت: ۳۶۰۰۰۰ ریال

۲.۲ معرفی نویسنده

اسوت سوچک متولد پراگ در جمهوری چک و دارای دکترای مطالعات ترکی و عربی از دانشگاه کلمبیا (ایالات متحده) است. او در بخش شرقی کتابخانه عمومی نیویورک و در دانشگاه پرینستون با تخصص نقشه‌کشی تاریخی فعالیت می‌کند. آثار وی عمدتاً بر تاریخ مناطق مرکزی آسیا متمرکز است. عمده آثار او عبارت‌اند از:

- *Piri Reis and Turkish Mapmaking after Columbus (1996);*
- *A History of Inner Asia (2000);*
- *The Persian Gulf: Its Past and Present (2008);*
- *Ottoman Maritime Wars 1416-1700 (2012).*

او هم‌چنین تذکره جغرافیای تاریخی ایران اثر بارتولد را به انگلیسی برگردان کرده است. کتاب تحفه الکبار فی اسفار البحار اثر کاتب چلبی (حاجی خلیفه)، مورخ عثمانی، نیز با عنوان *The History of the Maritime Wars of the Turks* توسط وی به انگلیسی ترجمه شده است.

۳.۲ نقد و تحلیل خاستگاه اثر

کتاب *A History of Inner Asia* در فوریه ۲۰۰۰ میلادی توسط انتشارات دانشگاه کمبریج عرضه و ترجمه فارسی آن در سال ۱۳۹۸ با عنوان *تاریخ آسیای میانه (از مغولستان تا خوارزم)* منتشر شد. در میان آثار تحقیقی‌ای که درباره منطقه مرکزی آسیا در طی سه دهه اخیر به نگارش درآمده است، این اثر از بارزترین آثاری است که نه فقط با هدف بازنمایی گذشته این منطقه، بلکه ضمناً با هدف نشان دادن فرصت‌های بهره‌مندی جهان غرب از ظرفیت‌های مختلف این منطقه به رشته تألیف درآمده است. نویسندگان معتقد است که فروپاشی شوروی توجه «سیاست‌مداران، روزنامه‌نگاران، بازرگانان، و پژوهش‌گران» را برانگیخته و «طیف گسترده‌ای از حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، و حتی مذهبی» در این منطقه از سوی «کشورهای مختلفی چون ایالات متحده، چین، ترکیه، ایران، عربستان سعودی، و فلسطین اشغالی» مورد توجه قرار گرفته و «طیفی از گزارش‌های روزنامه‌ها تا تحلیل‌های مالی، سال‌نامه‌های آماری، مجله‌های تخصصی و مقاله‌های علمی، و تکیه‌نگاری‌ها» را در این حوزه‌ها پدید آورده است. سوچک با اشاره به کتاب خویش ادامه می‌دهد که اما «تاکنون مطالعه‌ای جامع از نوع اثر حاضر منتشر نشده است» و کتاب او در صدد است تا به عنوان «مقدمه‌ای تاریخی» برای پرکردن «این خلأ» اقدام کند (بنگرید به سوچک ۱۳۹۸: ۱۴-۱۵).

این کتاب به لحاظ دوره زمانی از ورود اسلام به مناطق مرکزی آسیا (قرن هفتم میلادی) تا فروپاشی شوروی و استقلال یابی جمهوری‌های سابق شوروی (اواخر قرن بیستم میلادی) را در بر می‌گیرد. البته هرچند این کتاب ظاهراً حدود ۱۴۰۰ سال را پوشش می‌دهد، این پوشش بسیار نامتعادل است، به گونه‌ای که حدود یک‌سوم از حجم کتاب به صد سال اخیر اختصاص دارد. این عدم توازن هنگامی برجستگی بیش‌تری پیدا می‌کند که در بابیم بخش «خلاصه و نتیجه‌گیری» عمدتاً حول همین صد سال تنظیم شده است و به شدت تحت تأثیر گفتمان حاکم بر دوران جنگ سرد قرار دارد. این نحوه مواجهه نویسندگان با تاریخ مناطق مرکزی آسیا، نشان می‌دهد که *تاریخ آسیای میانه* توأمان در دو بستر پژوهش تاریخی و علائق سیاسی به نگارش درآمده است. بنابراین، در نقد و ارزیابی این کتاب نه تنها می‌توان آن را باتوجه به استانداردهای یک اثر تاریخ‌پژوهانه مورد بررسی قرار داد، بلکه می‌طلبید که تعلقات فکری نویسندگان نیز مورد مداخله قرار گیرد. چنانچه اثر سوچک را با آثار دو تاریخ‌پژوه دیگر، که تقریباً همین گستره زمانی و پهنه مکانی را در بر می‌گیرد، مقایسه کنیم، به ویژگی اثر سوچک در میان آثار پژوهشی در حوزه مناطق مرکزی آسیا بهتر واقف خواهیم شد.

نفوذ به قلب آسیا ... (ابوالحسن فیاض انوش) ۱۰۳

پیتر فرانکوپن، تاریخ‌نگار حوزهٔ بیزانس و روسیه، در فاصلهٔ سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۸ دو جلد کتاب با عنوان مشترک *راه‌های ابریشم* ارائه کرد که کم‌وبیش دغدغه‌های سوچک را دنبال می‌کرد. البته، برخلاف سوچک، فرانکوپن این دقت را داشته است که حوزهٔ «بازنمایی تاریخی گذشته» را از حوزهٔ «بازآرایی سیاسی اکنون و آینده» منفک کند و برای هرکدام از این حوزه‌ها کتابی مستقل در نظر بگیرد. او جلد اول اثر خود را با عنوان *راه‌های ابریشم؛ تاریخ جهان از دیدگاهی نو* (۲۰۱۵) عرضه کرد و در آن، به تاریخ مناطق واقع میان دریای سیاه تا چین پرداخت. این اثر، که در ترجمهٔ فارسی‌اش حجمی معادل ۵۸۰ صفحه را در بر می‌گیرد، با فاصله‌گیری از تاریخ‌نگاری اروپامحور، تاریخ آسیا را با محوریت جادهٔ ابریشم بررسی می‌کند. نشریهٔ *اکنون‌میست* این اثر را تاریخی توصیف می‌کند که «گرانگه جهان را به شرق انتقال می‌دهد» (فرانکوپن ۱۳۹۹: هفت). فرانکوپن در جلد دوم، که با عنوان *راه‌های ابریشم‌نو؛ اکنون و آینده جهان* (۲۰۱۸) در ۲۰۵ صفحه عرضه شد، به تشریح فرصت‌هایی پرداخت که مناطق مرکزی آسیا را در قرن ۲۱ در مقابل قدرت‌های مطرح منطقه‌ای و جهانی قرار داده است. به‌زعم او، چین، روسیه، آمریکا، و ایران از مطرح‌ترین این قدرت‌ها محسوب می‌شوند.

استیون فردریک استار در کتاب *روشن‌گری در محاق؛ عصر طلایی آسیای میانه از حملهٔ اعراب تا حکومت تیمورلنگ* (۲۰۱۳) نیز به همین منطقهٔ جغرافیایی می‌پردازد. نویسنده هرچند متخصص امور اوراسیاست، علایق مطالعاتی متنوعی را پی‌گیری می‌کند که عمدتاً به مسائل جهان معاصر مربوط می‌شوند. او از سال ۲۰۱۷ به مؤسسهٔ آمریکایی روابط خارجی پیوسته است. هدف اصلی نویسنده در این کتاب ۵۶۰ صفحه‌ای، پی‌جویی علل و دلایل ظهور و افول علمی و فرهنگی آسیای میانه در دوران تمدن اسلامی است. گرچه این کتاب نیز در فضای سیاسی پس از فروپاشی شوروی و جلب‌توجه جهان غرب به استفاده از فرصت‌های این منطقه به‌نگارش درآمده است، نویسنده این بصیرت را به‌خرج داده است که پرداختن به تاریخ متأخر این منطقه و بهره‌گیری از فرصت‌های برآمده از شکل‌گیری «دولت‌های جدید آسیای میانه» را به «کتاب دیگری» حواله کند (بنگرید به استار ۱۳۹۸: ۴۷۰) و وجههٔ پژوهشی کتاب خود را تا حد ممکن، به تعلقات سیاسی نیالاید.

به‌عبارت دیگر، وی نیز، برخلاف سوچک، حوزهٔ «بازنمایی تاریخی گذشته» را از حوزهٔ «بازآرایی سیاسی اکنون و آینده» منفک کرده است. البته باتوجه به علایق مطالعاتی متنوع نویسنده (ملت‌های درحال توسعه، انرژی، مسائل زیست‌محیطی، ایمان اسلامی، فرهنگ، حقوق، و سیاست‌های نفتی)، به‌راحتی می‌توان دریافت که جهت‌گیری نهایی این پژوهش نیز آشنایی با

پیشینه آسیای میانه، نه فقط به عنوان یک سوژه تاریخی، بلکه به عنوان یک فرصت سیاسی و اقتصادی است.

باتوجه به موارد پیش گفته، به نظر می‌رسد اغلب پژوهش‌های تاریخی، که پس از فروپاشی شوروی به مناطق مرکزی آسیا پرداخته‌اند، از دغدغه فرصت‌های سیاسی و اقتصادی و مذهبی‌ای که این مناطق برای اثرگذاری بر سیر تاریخ آینده جهان فراهم آورده‌اند غافل نبوده‌اند و این امر اهمیت مضاعفی را به این گونه آثار می‌بخشد و می‌تواند توجیه‌گر ضرورت و اهمیت نقد و ارزیابی همه این آثار باشد، اما از این میان، کتاب *تاریخ آسیای میانه* به‌ویژه به دو دلیل، در اولویت نقد و ارزیابی قرار می‌گیرد. اولاً، سوچک دو حوزه «بازنمایی تاریخی» و «بازآرایی سیاسی» را از هم تفکیک نکرده و کتاب او بازتابی از فرصت‌های سیاسی و اقتصادی این منطقه از آسیا برای جهان غرب است، ثانیاً، این کتاب توسط سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) منتشر شده و «برای دانشجویان رشته تاریخ در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد به عنوان منبع اصلی درس «تاریخ اسلام در آسیای میانه»» (سوچک ۱۳۹۸: چهار) پیش‌نهاد گردیده است.

۴.۲ معرفی و نقد شکلی اثر

کتاب *تاریخ آسیای میانه* در قطع وزیری و با جلد شومیز در ۴۰۷ صفحه انتشار یافته است. گذشته از دیباچه مترجم (۱۱ صفحه)، این کتاب حاوی درآمد (۵ صفحه)، مقدمه (۵۳ صفحه)، ۲۱ فصل (۲۷۹ صفحه)، خلاصه و نتیجه‌گیری (۱۵ صفحه)، دو پیوست (۲۴ صفحه)، و فهرست منابع (۱۴ صفحه) است. کیفیت صفحه‌آرایی و چاپ کتاب مناسب است، اما باتوجه به حجم، صحافی و شیرازه‌بندی کتاب استحکام لازم را ندارد. این کتاب نیز مانند غالب آثار انتشارات سمت، فهرست اعلام ندارد. ترجمه اثر روی هم‌رفته (جز در مواردی که در ادامه اشاره خواهد شد) روان و رساست.

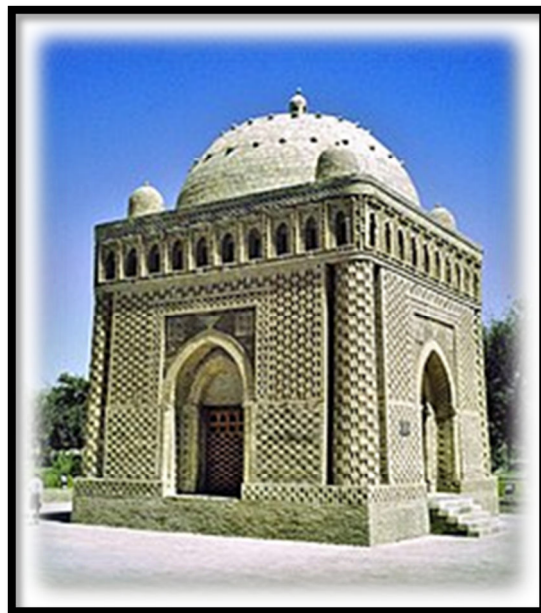
به نظر ناشر، این ترجمه یک کتاب آموزشی در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته تاریخ تلقی می‌شود، اما باتوجه به این که این کتاب فاقد برخی از مؤلفه‌های جامعیت صوری برای یک کتاب آموزشی، هم‌چون خلاصه فصول، تمرین و آزمون (پرسش‌ها)، معرفی منابع برای مطالعه بیش‌تر در هر فصل، پیش‌نهاد پژوهش در هر فصل، و نیز انواع نمایه است، به نظر نمی‌رسد که نویسنده قصد و منظور آموزشی از این تألیف داشته است.

۱.۴.۲ طراحی جلد

طرح روی جلد نسخه ترجمه شده با طرح روی جلد نسخه انگلیسی متفاوت است. طرح جلد انگلیسی نمایی از گور امیر تیمور (قرن ۹ ق) در سمرقند است، ولی در ترجمه فارسی دارای تصویری از مدرسه چارمنار^۲ (قرن ۱۲ ق) در بخارا است. این سؤال پیش می آید که اگر قرار است برای روی جلد ترجمه فارسی، تصویری متمایز با تصویر جلد انگلیسی انتخاب شود، مترجم یا ناشر چه ملاکی را برای انتخاب تصویر جدید در نظر داشته اند. اگر این سؤال به صورت بنیادی تری مطرح شود می توان پرسید: «چه عواملی در انتخاب تصویر روی جلد یک کتاب مؤثرند؟». به نظر می رسد مواردی نظیر جذابیت های بصری و ترجیحات علمی – فرهنگی از مهم ترین عوامل اثرگذار در انتخاب تصویر روی جلد هر کتاب تاریخی هستند. از این رو، می توان نسخه اصلی را براساس همین موارد تحلیل کرد.

تصویر گور میر روی جلد چاپ انگلیسی کتاب باوجود برخورداری از امتیاز بالای زیبایی شناختی در هنر معماری، به علت سیاه و سفید بودن، جذابیت بصری بالایی ندارد، اما ترجیحات فرهنگی نویسنده یا ناشر را، که احتمالاً برجسته کردن عنصر ترک در مناطق مرکزی آسیاست، به وضوح هویدا می سازد.^۳ این تلقی به ویژه هنگامی تقویت می شود که دریابیم تخصص نویسنده بیش تر بر جمهوری ازبکستان متمرکز است و در مباحث کتاب، اکثر شواهد خود را از جمهوری ازبکستان (که شخصیت امیر تیمور در آن کشور کارکردی هویت بخش دارد) ارائه می کند.^۴ در مقابل، تصویر چارمنار بر روی جلد ترجمه فارسی هر چند به صورت ناقصی رنگی است^۵ و از جذابیت بصری نسبی بهره مند است، در مقایسه با گور میر به وضوح از امتیاز زیبایی شناختی کم تری به لحاظ هنر معماری بهره مند است. ضمن این که انتخاب این تصویر دلالت واضحی بر ترجیحات فرهنگی ناشر ایرانی ندارد.^۶

اگر ناشر با انتخاب تصویر چارمنار خواسته باشد در مقابل گور میر، که به نوعی برجسته سازی عنصر ترک و مغول در تاریخ ماوراءالنهر را در پی دارد، به برجسته سازی عنصر ایرانی و تاجیک اقدام کند، باید گفت انتخاب های بهتری وجود داشت که هم قدمت بیش تری از بنای چارمنار داشته باشند، هم دلالت مصرح تری بر عنصر ایرانی و زبان فارسی را به نمایش بگذارند، و هم به لحاظ جذابیت های بصری و شاخص های زیبایی شناختی در هنر معماری، از حد نصاب بهتری (نسبت به چارمنار) برخوردار باشند؛ مثلاً بنای مقبره امیر اسماعیل سامانی (قرن ۳ ق).

۲.۴.۲ نقشه‌ها

متن کتاب سیزده نقشه سیاه‌وسفید و دیباچه مترجم دو نقشه رنگی دارد. در مقایسه با نقشه‌های متن کتاب، مزیت نقشه‌های استفاده‌شده در دیباچه مترجم آن است که رنگی هستند و عوارض طبیعی منطقه را به‌خوبی نشان می‌دهند، اما این که اعلام جغرافیایی مندرج در یکی از نقشه‌ها (ص ۶) به عربی درج شده است، توجیهی ندارد. نقشه‌های متن کتاب نیز، که همگی سیاه‌وسفید و به‌انگلیسی هستند، گرچه بودنشان بهتر از نبودنشان است، در بسیاری از موارد راه‌گشا نیستند. نویسنده در جای‌جای کتاب از مناطقی نام برده که خواننده‌ای که به‌دنبال دانستن موقعیت جغرافیایی آن مواضع است، از رجوع به نقشه‌های کتاب طرفی نمی‌بندد.

به‌عنوان نمونه، صفحه ۳۷ کتاب اشارات مکرری به مناطق و عوارض جغرافیایی دارد که در هیچ‌کدام از نقشه‌های سیزده‌گانه متن کتاب نمی‌توان آن‌ها را یافت. برای کتابی که خواننده را به سرزمین‌های کم‌ترشناخته شده قلب آسیا می‌کشاند، این نقیصه‌ای جدی است. ضمن این‌که همگی این نقشه‌ها سیاسی هستند و بازتاب‌دهنده عوارض طبیعی نیستند. درحالی‌که مطالعه بسیاری از وقایع و تحولات تاریخی در مناطق مرکزی آسیا بدون عنایت به جغرافیای طبیعی آن سرزمین‌ها، فهم رضایت‌بخشی به‌هم‌راه نخواهد داشت.

نفوذ به قلب آسیا ... (ابوالحسن فیاض انوش) ۱۰۷

۳.۴.۲ قواعد عمومی نگارش و ویرایش در ترجمه فارسی

به لحاظ نگارش و ویرایش، ترجمه کتاب دچار برخی کاستی‌هاست. قریب چهل مورد غلط تایپی و نیز برخی جمله‌بندی‌های نااستوار و نامفهوم در متن مشاهده می‌شود. در جدول ۱، فهرستی از اشتباهات ارائه می‌شود.

جدول ۱. فهرست برخی اشتباهات کتاب

شماره صفحه	شماره سطر	غلط	صحیح
۴	پایانی	مشرق	مغرب
۹	۱۰	تورفان	توران
۷	۲۱	۱۳۷۸	۱۲۷۸
۵۶	۱۴	تاجیکی است و با	تاجیکی با
۶۰	۱۷	که پیامبرش	که به پیامبرش
۷۴	۱۰	۱۰۰	۵۰۰
۸۳	۲۷	جنوب غرب	جنوب شرق
۱۱۴	۱۹	جنوب غرب	شمال شرق
۱۲۹	۵	قادرخان	قدرخان
۱۳۰	۱۸	۴۳۲ ق	۵۳۵ ق
۱۳۱	۲	۴۳۲ ق	۵۳۵ ق
۱۴۲	۲۱	۶۵۳ ق	۶۵۴ ق
۱۴۲	۲۲	۶۵۵ ق	۶۵۶ ق
۱۵۱	زیر نویس ۱	این کلمه	از این کلمه
۱۶۸	۱۳	محاكمات اللغتين	محاكمة اللغتين
۱۶۸	۲۳	غرائب الصغار	غرائب الصغَر
۱۶۸	۲۴	فوائد الكبير	فوائد الكِبَر
۱۷۱	۶	۸۳۱ ق	۸۶۳ ق
۱۷۸	۱۰	دربار	درگاه
۱۸۴	۴	بَرَد	بُرد
۱۸۸	۱	۸۹۹ م / ۲۸۵ ق	۱۴۹۴ م / ۸۹۹ ق
۱۹۱	۴	ادوای	ادوار

شماره صفحه	شماره سطر	غلط	صحیح
۱۹۷	۲۲	وگیری شکل‌گیری	و شکل‌گیری
۱۹۹	۲۶	۱۲۶۸ق	۹۸۶ق
۲۰۳	۸	جنگ	چنگ
۲۱۲	۱۶	ارودوی	اردوی
۲۲۱	۱۷	به خپوه	خپوه
۲۳۴	۸	ایالت	ایالات
۲۳۶	سطر پایانی	قبل	بعد
۲۷۰	۱۳	ملیت‌ها	ملیت‌های
۳۱۷	۱۲	قطع کرد	قطع نکرد
۳۳۳	۱۲	قزاق	آق مولا
۳۳۶	۱۶	کردکول	کردکوی
۳۴۷	۲۰	شیبت	شبت
۳۵۳	۸	، تا	، بود تا
۳۵۵	۱۸	آقیز	آقزی
۳۵۷	۱۷	گولوب	کولاب

متن ترجمه روی هم‌رفته روان و رساست، اما برخی کاستی‌ها نیز وجود دارد. مثلاً ندرتاً به جمله‌بندی‌های نااستوار یا نامفهوم برمی‌خوریم (سوچک ۱۳۹۸: ۲۶۶، سطر ۸ و ۲۰۷ زیرنویس ۵). در یک مورد نیز به‌عنوان معادل اصطلاح *suverennyi* از واژه پادشاه استفاده شده است (همان: ۲۶۹) که توجیهی ندارد. مترجم هیچ تلاشی برای ارائه شکل صحیح کلمات ترکی یا فارسی، که نویسنده آن‌ها را با آوانویسی روسی یا انگلیسی عرضه کرده است، صورت نمی‌دهد و همان تلفظ انگلیسی یا روسی را ملاک قرار می‌دهد. مثلاً اصطلاحات ترکی جوانغار (جناح چپ سپاه) و بُرانغار (جناح راست سپاه) به‌صورت جونگار و بارونگار درج شده‌اند (همان: ۲۰۶، زیرنویس).

عدم رعایت رسم‌الخط واحد در برخی مواضع نیز از اشکالات ترجمه فارسی است. برای مثال، اصطلاح *centum* در زیرنویس صفحه ۵۷ به‌صورت «سنتوم» و در صفحه ۷۵ به‌صورت «کتوم» درج شده است یا در یک صفحه، لفظ *Onon* را به دو صورت «آنون» و «آنان» درج کرده است (همان: ۴۲). در یک مورد، ترجمه غلطی از یک عبارت عربی ارائه شده است. عبارت

«فاذا غضبت علی قوم سلطهم علیهم» این گونه ترجمه شده است: «هرگاه در میان مردمی ارزشمند شدم، [ترک‌ها] را بر آن‌ها سرور می‌سازم» (همان: ۱۲۱-۱۲۲)، درحالی‌که ترجمه صحیح چنین است: «هرگاه بر قومی خشمگین شدم، ترکان را بر آنان مسلط ساختم». ضمناً می‌توانید که مترجم برای برخی اصطلاحاتی که نویسنده به کار برده است، توضیحی، ولو مختصر، در زیرنویس عرضه کند؛ مثلاً اصطلاح *rune-like* در صفحه ۹۵ می‌توانست با توضیح مختصری همراه باشد.^۷

شایسته بود که مترجم نقل قول‌هایی را که نویسنده از منابع عربی و فارسی آورده است، به ترجمه‌های فارسی یا تصحیح‌های آن منابع ارجاع می‌داد تا پی‌جویی مطلب برای خواننده فارسی‌زبان تسهیل گردد. برای مثال، نقل قول‌هایی از *تاریخ طبری* و *یا سفرنامه ابن بطوطه* وجود دارد که ارجاعات نویسنده به چاپ انگلیسی این منابع در ترجمه فارسی هم حفظ شده است (بنگرید به همان: ۸۷-۸۹، ۱۵۲).

۴.۴.۲ ترجمه عنوان کتاب

اما مهم‌ترین موضوع در ترجمه، که می‌تواند در معرض نقد واقع گردد، ترجمه عنوان کتاب است. مترجم در ابتدای دیباچه، «انتخاب نامی جامع» برای آن مناطقی را که در این کتاب مورد بحث قرار گرفته است، «چالش آغازین و منحصر به فرد پژوهش در این قلمرو جغرافیایی» (همان: ۳) می‌داند و در ادامه، ضمن ارائه توضیحاتی راجع به دلالت‌های جغرافیایی و سیاسی اصطلاحات مختلفی که در اشاره به مناطق مرکزی آسیا وجود دارد، به درستی اشاره دارد که «رعایت امانت اقتضا می‌کند نام مورد نظر نویسنده را ترجمه کنیم» (همان: ۱۲).

مترجم بر این باور است که مراد نویسنده از اصطلاح *inner asia* آسیای میانه بوده است (بنگرید به همان: ۴). درحالی‌که با توضیحاتی که مترجم محترم راجع به اصطلاح آسیای میانه در ادامه دیباچه ارائه می‌کند و آن را معادل *middle asia* می‌داند، معادل دانستن آسیای میانه با *inner asia* عملاً نقض غرض خواهد بود. به هر حال، مترجم *A History of Inner Asia* را به تاریخ آسیای میانه برگردانده است. این برگردان مسلماً ترجمه دقیقی نیست و شاید از همین رو، مترجم ناگزیر شده است با افزودن یک دیباچه، که فاقد فهرست منابع است، درصدد برآید که دلایل انتخاب اصطلاح آسیای میانه به عنوان معادل فارسی *inner asia* را شرح دهد، اما شرح وی برای توجیه آن انتخاب، رضایت‌بخش نیست. توضیح این موضوع نیازمند اندکی تفصیل است. در اشاره به مناطق مرکزی آسیا در متون انگلیسی، به سه اصطلاح برمی‌خوریم که گرچه

هم‌پوشانی‌هایی دارند، هرکدام دلالت‌های جغرافیایی و سیاسی ویژه‌ای دارند و شایسته است که در ترجمه متون خارجی به تمایز این دلالت‌ها دقت بیش‌تری شود. این سه اصطلاح عبارت‌اند از: central asia (آسیای مرکزی)، middle asia (آسیای میانه)، و inner asia (آسیای درونی).

برای درک دلالت دقیق اصطلاح inner asia در ذهن نویسنده، لازم است بدانیم که کتاب وی چه مناطقی را موردپوشش مطالعاتی قرار می‌دهد. نویسنده در «درآمد» به‌وضوح مشخص می‌کند که مبنای این پوشش‌دهی وضعیت جغرافیای سیاسی امروز این منطقه است. ازاین‌رو، هفت واحد سیاسی (شش کشور مستقل ازبکستان، تاجیکستان، ترکمنستان، قرقیزستان، قزاقستان و مغولستان + استان سین‌کیانگ/ اویغورستان از کشور چین) محدوده جغرافیایی این پژوهش هستند. نویسنده بر این باور است که سرنوشت این هفت واحد سیاسی «از گذشته درهم‌تنیده شده است یا به‌موازات هم پیش می‌روند و نتیجتاً میراث مشترکی دارند، تاجایی که می‌توان آن‌ها را جامعه‌ای واحد به‌حساب آورد. موقعیت آن‌ها در قلب قاره اوراسیا جنبه ویژه‌ای به این یگانگی داده است» (همان: ۳۶۶-۳۶۷).

مشخص است که این نحو انتخاب محدوده مکانی پژوهش مبتنی بر ضرورت‌های سیاسی معاصر است که بر نگاه نویسنده سایه انداخته است و نه تنها بر مصطلحات جغرافیای تاریخی متون کلاسیک، حتی بر مصطلحات متداول در پژوهش‌های تاریخی نیز به‌راحتی انطباق نمی‌یابد. ازاین‌رو، این نحو انتخاب محدوده جغرافیایی دست نویسنده را برای استفاده از اصطلاحات متداولی نظیر آسیای مرکزی (central asia) یا آسیای میانه (middle asia) بسته است؛ زیرا هرکدام از این دو اصطلاح براساس تاریخچه‌ای که از ابداع و استفاده از آن‌ها سراغ داریم، پوشش‌دهنده تمامی پهنه‌ای نیستند که نویسنده مورد مطالعه قرار داده است (هفت واحد سیاسی مذکور).

توضیحات مترجم راجع به پیشینه و دلالت‌های استفاده از اصطلاحات آسیای مرکزی و آسیای میانه، که در صفحات ۹ و ۱۰ کتاب عرضه شده است، به‌خوبی نشان می‌دهد که هیچ‌کدام از این دو اصطلاح کفایت لازم را برای این که معادل اصطلاح inner asia قرار گیرند ندارند، زیرا اصطلاح قرن نوزدهمی «آسیای مرکزی»، که برآمده از مکتب جغرافیایی آلمان و عمدتاً مبتنی بر نگاهی ژئوپولیتیک و میراث رویارویی‌های امپراتوری بریتانیا و روسیه تزاری است، ناظر به نواحی واقع میان دریای مازندران و رود آرال در غرب تا کوه‌های آلتایی و واحه تورفان در شرق است و به‌هرحال، هرچند منطقه اویغورستان (سین کیانگ چین) را شامل می‌شود، مغولستان (یکی از واحدهای سیاسی مطرح در کتاب سوچک) را در بر نمی‌گیرد

(بنگرید به نقشه ۱). مرز جنوبی این محدوده کوه‌های هندوکش و کپه‌داغ است و بنابراین شامل مناطق شمال هندوکش در افغانستان کنونی (که در کتاب سوچک به‌نحو معناداری نادیده گرفته شده است) هم می‌شود. بنابراین، نویسنده حق داشته است که اصطلاح آسیای مرکزی را فاقد پوشش‌دهی مناسب برای دیدگاه جغرافیایی خویش بداند.

اما اصطلاح قرن بیستمی «آسیای میانه» هم، که نسبت شوروی با قلمروهای آسیایی‌اش را نمایندگی می‌کند و از مسکو به صحنه می‌نگرد،^۸ مغولستان و اوغورستان/سین کیانگ را (که در طرح سوچک جایگاه مهمی دارند) در بر نمی‌گیرد (بنگرید به نقشه ۲). بنابراین، اصطلاح آسیای میانه هم نمی‌توانسته است دیدگاه نویسنده را نمایندگی کند. مترجم تصریح دارد که «واژه آسیای میانه واژه‌ای است ساخته روس‌ها که هیچ‌گونه پیشینه تاریخی ندارد. این اصطلاح به این دلیل ساخته شده است تا با آسیای مرکزی اشتباه نشود و البته ماهیتی کاملاً سیاسی دارد»^۹ (سوچک ۱۳۹۸: ۱۰).

مترجم بنابه این محذورات، تلاش کرده است عبارت «از مغولستان تا خوارزم» را به عنوان کتاب بیفزاید تا نقص اصطلاح آسیای میانه را جبران کند. مترجم در توجیه استفاده از اصطلاح آسیای میانه در عنوان و متن کتاب، در یک اظهارنظر عجیب می‌نویسد: «دلیل به‌کارگیری واژگان مؤلف در ترجمه این بوده که در استفاده از معادل درست، ... به جمع‌بندی دقیقی نرسیدیم» (همان: ۱۲). درحالی‌که واژگان مدنظر مؤلف inner asia (آسیای درونی) است که اصلاً موردعنایت مترجم قرار نگرفته و صرفاً به اصطلاحات آسیای میانه و آسیای مرکزی توجه کرده است.

بهتر بود مترجم محترم از اصطلاح آسیای درونی به‌عنوان ترجمه دقیق‌تر inner asia بهره می‌برد و قضاوت را به خوانندگان وامی‌گذاشت. این نکته که اصطلاح آسیای درونی متداول نیست، نمی‌تواند عذری برای ترک‌کردن این اصطلاح باشد. حتی اگر این اصطلاح تاکنون کاربرد نمی‌داشت، که البته، هرچند به‌صورت محدود، در متون فارسی کاربرد داشته است^{۱۰}، لازم می‌شد که مترجم با توجه به دلالت جغرافیایی متفاوتی که اصطلاح آسیای درونی نسبت به اصطلاحات مشابه دارد، از همین معادل استفاده می‌کرد. البته شاید بتوان تمایل ناشر را در معرفی این کتاب به‌عنوان «منبع اصلی درس "تاریخ اسلام در آسیای میانه"» (همان: چهار) در این معادل‌گزینی غیردقیق مؤثر دانست.

اما اصطلاح آسیای درونی (inner asia)، که نویسنده از آن بهره برده، اصطلاحی است که پیشینه آکادمیک چندانی ندارد و پس از فروپاشی شوروی، عمدتاً در محیط رسانه‌ای از آن

استفاده شده است و ناظر به کشورهای از آسیاست که در قلب آسیا قرار گرفته‌اند. ویژگی بارز این مناطق عدم دسترسی به دریاهای آزاد است. این اصطلاح به نوعی دشواری دسترسی به فرصت‌های اقتصادی این مناطق را به مخاطب القا می‌کند. کشورهای که هم‌اکنون در چنین وضعیتی هستند عبارت‌اند از: ازبکستان، افغانستان، تاجیکستان، ترکمنستان، قرقیزستان، قزاقستان، و مغولستان.

به نظر می‌رسد اصطلاح آسیای درونی بیش‌ترین قرابت و هم‌پوشانی را با اصطلاح قرن نوزدهمی هارتلند برقرار می‌کند، با این تفاوت که هارتلند اصطلاحی بود با گرانیگاه ژئوپولیتیک و آسیای درونی اصطلاحی است با گرانیگاه عمدتاً ژئواکونومیک. سوچک با تمرکز بر همین کشورها و البته با کاستن و افزودنی معنادار، پهنه جغرافیایی پژوهش خویش را تعیین می‌کند. این کاستن و افزودن عبارت است از از قلم‌انداختن افغانستان و افزودن اوغورستان. دلیل این دخل و تصرف در نقد و ارزیابی نظام فکری نویسنده به بحث گذاشته خواهد شد.

۳. نقد محتوایی اثر

۱.۳ انسجام و نظم منطقی

نکته مهمی که باید درباره نویسنده بدانیم آن است که نویسنده مورخ نیست، بلکه بیش از هر چیز، به عنوان کتاب‌شناس در حوزه مطالعات مناطق مرکزی آسیا شناخته می‌شود. این نکته باتوجه به تأثیر قاطعی که در کیفیت و محتوای اثر او داشته است، قابل توجه است. با نگاهی به فهرست منابع، نکته‌ای که جلب توجه می‌کند این است که از چهارده صفحه فهرست منابع، فقط سه صفحه به «نمونه‌های منتخب از منابع اولیه» اختصاص یافته است، درحالی که یازده صفحه دیگر شامل فهرستی از دانش‌نامه‌ها، کتاب‌های راهنمای مرجع، مدخل‌های مقدماتی، و سایر ادبیات پژوهشی مرتبط با بحث است و این یعنی این که نویسنده عمدتاً از منابع مطالعاتی بهره برده است و نه از منابع اصلی.

البته می‌توان پذیرفت که انتخاب دوره‌ای ۱۴۰۰ ساله و منطقه‌ای به وسعت بیش از هفت میلیون کیلومتر مربع، ناگزیر نویسنده را به سمت اتکای هرچه بیش‌تر به مآخذ مطالعاتی به جای منابع اصلی سوق داده باشد، اما به هر حال، تأثیر چنین رویکردی را در محتوای اثر نمی‌توان نادیده انگاشت. عدم ارتباط وثیق او با منابع اصلی، اشتباهاتی را رقم زده است که برای محقق ضعیف محسوب می‌شود. مثلاً در صفحه ۲۱۶، کتاب *ظفرنامه* را به حافظ ابرو نسبت می‌دهد،

نفوذ به قلب آسیا ... (ابوالحسن فیاض انوش) ۱۱۳

درحالی که حافظ ابرو کتابی با این عنوان ندارد و نویسندگان دو *ظفرنامه* معروف دوره تیموریان نظام‌الدین شامی و شرف‌الدین علی یزدی هستند.

آنچه در درجه اول برای پژوهشی تاریخی ضرورت دارد، پیوستگی میان مباحث است تا خواننده درنهایت دریابد که محتوای فصول مختلف کتاب برطبق یک طرح سازوار، به‌تدریج او را به‌سمت نتیجه‌گیری نهایی هدایت می‌کنند. این نکته‌ای است که رعایت آن در این کتاب موردعناایت نبوده است. کتاب سرشار از اطلاعات مختلف و پراکنده، ولی بدون وزن مناسب برای هر مبحث در کلیت اثر است و ازاین‌رو، خواننده جای برخی مطالب را خالی می‌یابد و برای تفصیل برخی مباحث کتاب، توجیه درخوری نمی‌یابد. باید گفت با مجموعه‌ای از تاریخ، زبان‌های باستانی، جغرافیا، و نام اشخاص و نبردهایی مواجهیم که ارتباط برقرارکردن میان آن‌ها برای هدف نهایی از تألیف کتاب (توجه‌دادن به ظرفیت‌های ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه در دنیای کنونی)، به‌خوبی صورت نگرفته است.

ظاهراً نویسنده در انجام وظیفه «تجريد» و «تقليل» تعادل لازم را نشان نمی‌دهد.^{۱۱} برای مثال، نویسنده در فصل نهم (تیموریان) حجم زیادی را فقط به الغ بیک اختصاص می‌دهد. درحالی‌که برای ورود به بحث مغولان فاتح، سهمی که برای پرداختن به نقش و جایگاه مهم قراختاییان و خوارزمشاهیان در نظر می‌گیرد، به یکی دو صفحه محدود می‌شود. درنتیجه، با کتابی مواجهیم که فاقد وزن‌دهی مناسب به هر موضوع است. ازسوی دیگر، داوری‌های شتاب‌زده‌ای که فاقد عمق و ناشی از برجسته‌سازی گسل‌های قومیتی است، در اثر او راه پیدا کرده است. نمونه‌ای از این داوری‌ها را در مقایسه میان محمود کاشغری و ابوالقاسم فردوسی می‌توان دید:

امروزه دیوان *اللغة الترك* سند گران‌بهایی است برای مطالعه زبان‌شناسی و مردم‌شناسی مردم ترک آسیای میانه در دوره قراختانیان. از برخی از جنبه‌ها می‌توان آن را با *شاهنامه* فردوسی مقایسه کرد که فردوسی دو نسل پیش از آن به‌نگارش درآورده بود. هر دو اثر شاهکارها و شواهدی هستند از ایثار دو خرد بزرگ یکی عالم و دیگر شاعر به فرهنگ مورداحترامشان، یعنی ترکی و ایرانی (همان: ۱۱۸).

بدین‌سان، نویسنده سعی می‌کند محمود کاشغری را تاحد نویسنده‌ای هویت‌بخش به قوم ترک برکشد. درحالی‌که بیش از آن‌که بتوان مدعی شد انگیزه کاشغری از نگارش دیوان *اللغة الترك* نوعی ارج‌گذاری به فرهنگ ترکی بوده باشد، به‌نظر می‌رسد درامان‌ماندن از سطوت ترکان انگیزه اصلی او بوده است.^{۱۲} چنان‌چه به چند واقعیت تاریخی درمورد محمود کاشغری و

کتاب او توجه شود، درک واقعی‌تری از او می‌توان به‌دست داد: می‌دانیم که محمود کتاب خود را «بر حسب قواعد صرف عربی ... و موافق قواعد زبان عربی» نگاشته است و آن را به خلیفه عباسی المقتدی (۴۶۷-۴۸۷ق) تقدیم کرده است (کاشغری ۱۳۷۵: هفت). از این رو، به نظر می‌رسد که او در صدد رفع و رجوع نیازهایی از ساکنان دارالخلافه عباسی بوده است که در قرن پنجم هجری دست‌خوش بی‌رسمی‌های ترکان و ناگزیر از آشنایی با زبان ترکی بوده‌اند.

بنابراین، شاید بهتر باشد اثر محمود کاشغری را در حد و اندازه یک متن آموزشی و کاربردی تلقی کنیم و نه لزوماً به مثابه اثری که با قصد هویت‌بخشی به ترکان و با نیت قوم‌گرایانه تألیف شده است. آندرناس کاپلونی، که روی این اثر تحقیق کرده است، بر این باور است که قصد کاشغری تنها معرفی گویش‌های ترکی نبوده است، بلکه «او می‌خواسته کلید آموزش همه آن‌ها را به خواننده بدهد. به این می‌مانست که امروز نویسنده‌ای بخواهد کتاب درسی ... تألیف کند» (بنگرید به استار ۱۳۹۸: ۲۷۹).

عربی‌بودن عنوان کتاب نیز این تلقی را تأیید می‌کند. نویسنده اگر در پی هویت‌بخشی به ترکان بود، می‌توانست این هویت‌بخشی را از همان عنوان کتاب آغار کند و از یک عنوان ترکی بهره ببرد. به هر حال، مقایسه کاشغری و فردوسی توجیه تاریخی مناسبی ندارد و ناشی از تمایل نویسنده به برجسته‌کردن عنصر ترک در کتابش است. این تمایل به اظهارنظرهایی عجیب منجر شده است. در یک مورد، ایجاد کشور تاجیکستان در قلمرو متصرفات روس‌ها را نوعی باج‌دهی به تاجیک‌ها در مقابل ازبک‌ها تلقی می‌کند:

مسکو از ملی‌گرایی ترکی بیش از ایرانی یا تاجیک یا ملی‌گرایی ایرانی در آسیای مرکزی بیم داشت و بهره‌برداری از میراث فرهنگی این منطقه در حقیقت پادزهری مناسب برای ناسیونالیسم ترکی به‌شمار می‌رفت که بسیار قدرت‌مندتر و خطرناک‌تر بود. ایجاد کشور تاجیکستان را می‌توان بسط همین نظر دانست: ... تاجیکستان در میان جمهوری‌هایی که در فرایند تقسیم‌بندی جغرافیایی به وجود آمدند، کم‌تر از بقیه طبیعی بود [!] و دلیل اصلی ایجاد آن عبارت بود از سیاست تجزیه امپراتوری روسیه (سوچک ۱۳۹۸: ۲۸۶-۲۸۷).

شاید بتوان هویت‌بخشی روسیه به هر کدام از گویش‌های ترکی (ازبکی، ترکمنی، قرقیزی، و قزاقی) در این مناطق و بر ساختن هویت‌های متعدد ترک‌زبان را براساس سیاست تفرقه‌اندازی و مقابله مسکو با تهدیدات ترکستان یک‌پارچه توجیه کرد، اما این که شکل‌گیری تاجیکستان را نوعی فرایند غیرطبیعی یا کم‌تر طبیعی محسوب کنیم، یا نشانه بی‌خبری از نقش و جایگاه عمیق تاریخی تاجیکان در این مناطق است یا نشان‌دهنده تمایل سیاسی به برجسته‌کردن عنصر ترک در مقابل تاجیک در دنیای کنونی.

از اتفاق، باید گفت که باتوجه به نقش مدیریتی و اداری عنصر ایرانی و تاجیک در طول تاریخ مناطق مرکزی آسیا و بهره‌مندی اکثر تاجیکان از احساس فرهیختگی، آنچه می‌توانست در بلندمدت برای روس‌ها دردسرافرین باشد، همین سابقه و احساس موجود در میان تاجیکان بود و از همین رو هم در تقسیم‌بندی‌های اداری و مرزکشی‌های سیاسی در منطقه، آنچه بیش‌تر از همه مورد عنایت روس‌ها (چه در دوره تزاری و چه در دوره شوروی) بود، هزینه‌کردن از سرزمین تاجیکان برای فربه‌تر کردن قلمرو ترکان بوده است. شاهد بارز آن هم الحاق دو شهر بخارا و سمرقند با اکثریت سکنته تاجیک به کشور ازبکستان و محدود کردن تاجیک‌ها به مناطق صعب‌العبور کوهستانی پامیر و مرکزیت بخشی به شهرک محلی کوچک دوشنبه بوده است.

از سوی دیگر، مرکزیتی را که از سوی روس‌ها به شهر نه‌چنان برجسته تاشکند در مقابل شهرهای با سابقه بخارا و سمرقند داده شد، براساس همین سیاست باید تفسیر کرد.^{۱۳} نویسنده در یک اظهار نظر عجیب می‌نویسد چنان‌چه روس‌ها سمرقند و بخارا را به جمهوری تاجیکستان الحاق می‌کردند، «تقسیم ناعادلانه» ای را مرتکب می‌شدند (بنگرید به همان ۱۳۹۸: ۲۸۷) و حال آن‌که «این تبر تقسیم، که سرنوشت آینده قوم‌های آسیای میانه را ماهیتاً دگرگون کرد ...، برای تاجیکان فاجعه ملی بعدی را به دنبال داشت» (مس‌اف ۱۳۹۵: ۹۷).

از دیگر نشانه‌های تمایل نویسنده به برجسته کردن عنصر ترک، اظهار نظر او راجع به هویت قومی بهزاد (حدود ۸۵۳ تا ۹۴۳ ق)، نگارگر مشهور دوران تیموری و صفوی، است که بدون هیچ مستندی و صرفاً براساس «شاید» درباره او این گونه اظهار نظر می‌کند: «هویت قومی اش نامعلوم است، زیرا این فرض معمول که بهزاد ایرانی بود، «شاید» این نام مستعار و مشهوری است که برایش به کار گرفتند، لزوماً صحت ندارد و «شاید» نسبی ترک داشته باشد» (سوچک ۱۳۹۸: ۱۷۰).

۲.۳ ارزیابی طرح و نظام فکری مؤلف

چنان‌چه قرار باشد از تعبیری کوتاه برای اشاره به فضای حاکم بر ذهن و فکر نویسنده برای تألیف این اثر استفاده شود، شاید «نفوذ به قلب آسیا» رساترین تعبیر باشد. این تعبیر به روندی اشاره دارد که پس از فروپاشی شوروی در حوزه‌های مختلف سیاسی و اقتصادی و فرهنگی شکل گرفت و در صدد بود زمینه را برای دست‌رسی و بهره‌برداری‌های جهان غرب از ظرفیت‌های این مناطق فراهم کند.

یکی از حوزه‌هایی که در همین زمینه فعال شد، حوزه پژوهش‌های تاریخی بود. به‌دست‌دادن تصویری تاریخ‌مند از تحولات سرزمین‌هایی که روزگاری خاستگاه قدرت‌های نظامی و سیاسی در اوراسیا بود و اطلاع‌یابی از مناطقی که مدت‌ها در پس پرده آهین قرار داشت، هدف اصلی بسیاری از این مطالعات بوده است. کلیدواژه اصلی در عنوان و متن کتاب، یعنی «آسیای درونی» (inner asia)، به‌خوبی تمایل برای وصول به این هدف را نمایندگی می‌کند. همان‌گونه‌که در بحث از معادل‌یابی برای عنوان کتاب ذکر شد، واژه «درونی» صعوبت دست‌رسی به این کشورهای محصور در خشکی را می‌رساند:

با کشف راه‌های دریایی در ابتدای دوره جدید بین اروپا و شرق و از طریق اقیانوس اطلس، مرکزیت در قاره اوراسیا به ضرر تبدیل شد و به‌صورت منطقه‌ای محصور در خشکی درآمد. با پایان‌یافتن جنگ سرد ... اینک، در آستانه هزاره سوم، ظاهراً باز هم مرکزیت آسیای مرکزی محصور در خشکی به‌دلیل عدم دست‌رسی‌اش به راه‌های دریایی، به‌جای موهبت، مایه دردسر شده است. یکی از راه‌های جبران این ضرر، افزایش میزان تجارت و دیگر ارتباطات با همسایگان منطقه، یعنی روسیه، چین، شبه‌قاره هند، و ایران است (همان: ۳۳۷).

البته نویسنده در ترسیم محدوده جغرافیایی این کشورهای محصور در خشکی به‌نوعی جرح‌وتعذیل در مفهوم «کشور» دست زده است که توجیهی برای آن نمی‌توان متصور شد، ولی احتمالاً نشان‌دهنده ترجیحات سیاسی نویسنده است. باوجوداین‌که از «هفت کشور» در این منطقه یاد می‌کند، از یک سو، بدون هیچ توضیحی کشور افغانستان را از طرح خود حذف کرده و از سوی دیگر، منطقه ایغورستان/ سین‌کیانگ (استان مسلمان‌نشین چین) را کم‌ویش به‌مثابه یک کشور در طرح خود گنجانده است و در چند موضع از کتاب به‌صراحت از این منطقه با عنوان «کشور» یاد شده است (همان: ۱۴-۱۶).

من دلیلی برای این جرح‌وتعذیل نیافتم، مگر این‌که احتمالاً از یک سو، به‌دلیل تسلط آمریکا بر افغانستان در زمان نگارش کتاب، دست‌رس‌پذیری به آن کشور بسیار تسهیل شده باشد و از سوی دیگر، توجه‌دادن سیاست‌گذاران غربی به سین‌کیانگ به‌عنوان مستمسکی برای فشار بر چین مدنظر قرار گیرد. این رویکرد باعث شده است که تراوش‌هایی از گفتمان حاکم بر دوران جنگ سرد میان بلوک‌های غرب و شرق در این کتاب ظهور و بروز پیدا کند. این‌که یک‌سوم از حجم کتاب به دوران شوروی اختصاص یافته است، بی‌شک در این امر مؤثر بوده است.

نویسنده در این صفحات کم‌وبیش در کسوت یک منتقد غربی از سیاست‌های بلوک شرق ظاهر می‌شود. از این رو، در اشاره به این سیاست‌ها به تعبیری این‌چنینی برمی‌خوریم: «فضای غیرطبیعی و به‌لحاظ روانی ریاکارانه»، «مسابقه مرگ‌بار تخریب»، «ایدئولوژی استبدادی»، «ایدئولوژی تحمیلی و سنگین و سرکوب آزادی»، «بهار آسیای مرکزی [در اشاره به اواخر دوران شوروی]» (همان: ۲۷۴، ۲۷۷، ۳۴۶، ۳۵۱، ۳۵۳). شاید در به‌کاربردن چنین تعبیری نتوان بر نویسنده خرده گرفت، زیرا به‌هرحال، هر نویسنده‌ای دارای ترجیحاتی فکری است که خواه‌وناخواه در نوشتارش ظهور و بروز می‌کند، اما هنگامی که نویسنده در مقام قیاس میان سیاست روس‌ها در مناطق مرکزی آسیا و سیاست قدرت‌های غربی در مستعمراتشان، سیاست‌های روسی را وحشت‌ناک و استعمار غربی را قابل‌تحمل‌تر ارزیابی می‌کند (بنگرید به همان: ۲۷۷) و «تصویر بین‌المللی و نوپای جمهوری‌های آسیای مرکزی» را «قویاً در ارتباطشان با ایالات متحده» جست‌وجو می‌کند (همان: ۳۳۵) و از فعالیت‌های «رادیو آزادی» مستقر در مونیخ به‌عنوان کانالی که «اخبار بی‌طرفانه» پخش می‌کرده است یاد می‌کند و از نقش «رادیو اروپای آزاد» و از سازمان تبادل پژوهش‌های بین‌المللی (IREX) به‌عنوان «سازمان‌های حامی همکاری‌های آکادمیک بین آسیای میانه و ایالات متحده» با صفت «پیش‌تاز» تجلیل می‌کند (همان: ۳۳۷-۳۳۸)، خواننده‌ای که با تاریخ استعمار نو و جایگاه رادیو آزادی و رادیو اروپای آزاد در گفتمان دوران جنگ سرد و پس‌از آن، آشنا باشد، احساس می‌کند که نه لزوماً با یک تاریخ‌پژوه آکادمیک، بلکه بیش‌تر با یک فعال رسانه‌ای بلوک غرب مواجه است.

از جنبه دیگر، کتاب هرچه به صفحات پایانی نزدیک‌تر می‌شود، رگه‌هایی از اسلام‌هراسی نیز بر آن سایه می‌افکند. در اشاره به فعالیت‌های قاضی علی‌اکبر توره‌جان‌زاده (متولد ۱۳۷۳ق)، رئیس هیئت مذهبی مسلمانان تاجیکستان، با هم‌دلی، از «بیم‌ناک» بودن جامعه جهانی از فعالیت‌های او سخن می‌گوید (همان: ۳۵۸)، بدون هیچ دلیلی فقط از افزایش نرخ زایش مسلمانان در مناطق مرکزی آسیا، به‌ویژه تاجیکستان و ازبکستان، با عنوان «مشکل منطقه» یاد می‌کند (همان: ۳۴۳)، بر ضرورت همکاری رهبران چهار کشور آسیای مرکزی و فدراسیون روسیه برای «جلوگیری از سلطه نیروهای اسلامی» در تاجیکستان تأکید می‌کند (همان: ۳۴۱)، و توصیه می‌کند که اگر رهبران کشورهای این منطقه بخواهند جایگاه مناسبی در تاریخ جهان داشته باشند، باید از مدل مصطفی کمال آتاتورک الهام بگیرند (همان: ۳۲۹).

از منظر نویسنده، مناطق آسیای درونی اکنون بر سر دوراهی هستند و در این دوراهی، این مذهب است که می‌تواند روند تحولات را به‌سمت نامطلوب پیش ببرد. نتیجه‌گیری

چهارده صفحه‌ای نویسنده را، که ردپایی از اسلام‌هراسی بروز می‌دهد، این گونه می‌توان خلاصه کرد: مناطق آسیای درونی به‌استثنای سین کیانگ، در دهه پایانی قرن بیستم «به دو گونه آزادی دست یافتند. یکی رهایی از استعمار و دیگری رهایی از کمونیسم» (همان: ۳۵۳)، اما اکنون این مناطق «به سمت خودکامگی به پیش می‌رود» (همان: ۳۵۶). «با این حال، هنوز امید می‌رود که اوضاع آسیای میانه دچار تحول گردد» (همان: ۳۶۱). هرچند «بیش‌تر این کشورها سعی تمام دارند با ایجاد همکاری‌های واقع‌گرایانه و متقابل راهشان را ببابند»، اما، با لحنی ناهم‌دلانه می‌نویسد، «همانند روسیه این‌جا هم مذهب آشکارا رخ نموده است و در کشورهای آسیای میانه، از رئیس‌جمهور گرفته تا روستاییان، مؤکداً بر میراث اسلامی خود پافشاری کرده‌اند» (همان: ۳۶۲).

بنابراین، ادامه می‌دهد که، «این پژوهش مختصر درباره گذشته و حال آسیای میانه در شوروی سابق را با ترکیبی از تشویش، امید، اعتراف به پیچیدگی، و پیش‌بینی ناپذیر بودن وقایع آینده جمع‌بندی می‌کنیم: ... ممکن است شرایط «آن‌طور که باید»^{۱۴} پیش نرود و اوضاع قبل از بهبود یافتن، روبه وخامت گذارد» (همان: ۳۶۵). این وضعیت به‌خاطر «سؤالی که هم‌چنان باقی مانده»، یعنی «نقش اسلام در آینده آسیای مرکزی»، اهمیت بیش‌تری پیدا می‌کند. در پاراگراف پایانی، نویسنده با تمایزگذاری میان سکولاریسم و اسلام به‌جای نتیجه‌گیری تاریخی، با ارائه آرزو یا برنامه مدّ نظر خود، سعی می‌کند برای تحولات آینده این منطقه به‌نوعی خط‌سیر ترسیم کند. می‌نویسد که در جوامع این منطقه «جامعه تحصیل کرده اساساً سکولار است، حتی برخی از این روشن‌فکران، محافظه‌کارانه اظهار می‌دارند که جدای از استعمار و استیلای روسیه، علت عقب‌افتادن از این امپراتوری مذهب بوده است» (همان: ۳۶۷)، و سرانجام جدایی دین از سیاست را برای این مناطق تجویز می‌کند (بنگرید به همان). این نظرها ضمن این‌که نشان می‌دهد نویسنده سابقه چند قرنی اعتلای تمدن مبتنی بر اسلام در ماوراءالنهر و مناطق پیرامونی آن را برای برجسته کردن انحطاط تمدنی این منطقه در قرون اخیر به‌راحتی نادیده می‌گیرد، بیان‌گر این است که نویسنده به‌وضوح نگران اعتلای اسلام در این مناطق به‌مثابه یک قدرت تأثیرگذار است.

۴. نتیجه‌گیری

در این مقاله، کتاب تاریخ آسیای میانه (از مغولستان تا خوارزم) عمدتاً از دو جنبه موردنقد و ارزیابی قرار گرفت: رویکرد نویسنده به موضوع و کارکرد ترجمه برای خواننده فارسی‌زبان.

درحالی که نویسنده هدف از این پژوهش را «ارائه مقدمه‌ای تاریخی و جدید بر چند کشور در هسته اوراسیا» عنوان می‌کند و مدعی است که اثر او می‌تواند خلأ «مطالعه‌ای جامع» در این حوزه را برطرف کند، به نظر می‌رسد رویکردی که او برای رسیدن به این هدف انتخاب کرده، چنین منظوری را محقق نکرده است.

نویسنده بیش از هر چیز، در کسوت یک فعال رسانه‌ای و نه یک تاریخ‌پژوه آکادمیک، درصدد ترسیم اولویت‌هایی است که جهان غرب در تعامل با این منطقه از آسیا باید مورد توجه قرار دهد تا از فرصت‌های به دست آمده پس از فروپاشی شوروی به بهترین نحو بهره‌برداری شود. از همین رو، بیش از آن که تلاش کند در ترسیم و بازنمایی منسجم تحولات گذشته این سرزمین‌ها موفق ظاهر شود، تمرکزش روی زمان معاصر و آینده این مناطق قرار می‌گیرد و درصدد شناسایی عواملی برمی‌آید که ممکن است اوضاع را به سمت وسویی سوق دهند که شرایط را برای بهره‌برداری جهان غرب دشوار سازد. به عبارت دیگر، نگاه نویسنده عمدتاً به تحلیل شرایط حال و ترسیم احتمالات آینده معطوف است و نه بازنمایی گذشته.

البته نگاه به آینده برای مورخ عیب محسوب نمی‌شود، به شرط این که وظیفه اصلی او، یعنی بازنمایی گذشته، در محاق نیفتد، اما این چیزی است که در این کتاب رخ داده است. تمرکز بر تاریخ معاصر منجر به آن شده است که محتویات فصل‌هایی که به تحولات دوران ماقبل معاصر مربوط می‌شود، چه به لحاظ حجم و چه از لحاظ به دست دادن پیوند و استمرار تاریخی، از تناسب و انسجام لازم برخوردار نباشد و بیش تر به صورت ارائه اطلاعاتی عرضه شوند که وزن دهمی و پردازش مناسب روی آن‌ها اعمال نشده است.

با چنین اوصافی، ترجمه این کتاب هرچند به خودی خود اقدام مفیدی است، این که کارکرد این کتاب را یک «منبع اصلی» برای واحد درسی تاریخ اسلام در آسیای میانه در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد دانشجویان رشته تاریخ قلمداد کنیم، در بهترین فرض نشانه غفلت از اقتضائات یک متن درسی در نظام آموزش عالی است. اگر «سخن ناشر» حداقل عنوان می‌کرد که این کتاب را به عنوان یک «متن جنبی و فرعی» برای دانشجویان این واحد درسی ترجمه و منتشر ساخته است، قابل پذیرش بود، اما به هر حال، این غفلتی است که ناشر (سمت) مرتکب شده است. این غفلت هنگامی که با دخل و تصرف در ترجمه عنوان کتاب همراه می‌شود و اصطلاح «آسیای درونی»، که هدف و انگیزه نویسنده را بهتر نمایندگی می‌کند، با اصطلاح «آسیای میانه»، که هدف ناشر را تأمین می‌کند، جای‌گزین می‌شود، می‌تواند شائبه اغفال را نیز به دنبال داشته باشد.

۱۲۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

نقشه ۱. آسیای مرکزی ↑

نقشه ۲. آسیای میانه ↑

نقشه ۳. آسیای درونی ↑

پی‌نوشت‌ها

۱. برای مثال، سر دنیس راس، خاورشناس و دیپلمات انگلیسی، با اشاره به کتاب *ترکستان‌نامه* بارتولد، آن را Barthold's epoch work «اثر دوران‌ساز بارتولد» توصیف می‌کند (بنگرید به بارتولد ۱۳۶۶: ج ۱، پنج). فرانکوپن، متخصص تاریخ بیزانس و روسیه، نیز با عنایت به مفهوم سوق‌الجیشی اصطلاح *هارتلاند* کتاب خود را با این عبارت آغاز می‌کند: «از آغاز زمان، قلب آسیا جایی بود که امپراتوری‌ها ساخته می‌شدند» (فرانکوپن ۱۳۹۹: ۱۱).
۲. در ازبکستان امروز به صورت Chor Minor تلفظ می‌شود.
۳. بلاتریدید، معماری گور میر از برجسته‌ترین نمونه‌های معماری ایرانی است، اما باتوجه به شخصیت امیر تیمور، می‌توان انتخاب تصویر مقبره او را نوعی برجسته‌کردن عنصر ترک در تاریخ ماوراءالنهر تلقی کرد. این تلقی باتوجه به برخی مواضع کتاب تقویت می‌شود.
۴. برای مثال، در بحث سرودهای ملی جمهوری‌های تازه استقلال یافته، تمرکز عمده روی سرود ملی ازبکستان است (بنگرید به سوچک ۱۳۹۸: ۲۹۲ به بعد) یا در اشاره به یکی از زنان شاعره در خوقند در قرن ۱۳ ق، گرچه تصریح دارد که وی به هر دو زبان ترکی و فارسی دیوان‌های شعری دارد (سوچک ۱۳۹۸: ۲۳۱)، صرفاً با تخلصی که او در اشعار ترکی‌اش داشته (نادره)، به او اشاره می‌کند و تخلص او در اشعار فارسی‌اش (مکنونه) را مسکوت می‌گذارد.
۵. تصویر خود عمارت چارمنار بر روی جلد کتاب هرچند رنگی است، رنگ آسمان تصویر هیچ سنخیتی با رنگ آبی آسمان ندارد و از جذابیت تصویر کاسته است.
۶. بنای چارمنار در زمان حکومت بقایای سلاله چنگیزیان، یعنی سلسله جانیان (هشترخانیان) (قرون ۱۱ و ۱۲ ق) و در دوران انحطاط تاریخ این منطقه، برپا شده است و از این رو، نمی‌تواند بازتاب‌دهنده دو ویژگی باشد: دوران اعتلای فرهنگی و برجستگی عنصر ایرانی.
۷. «قدیم‌ترین خط اقوام ترک به الفبای رونی شهرت دارد... این آثار به خطی نگارش یافته‌اند که به جهت شباهت ظاهری به الفبای رونی اسکانندیناویایی، رونی ترکی، و نیز الفبای گوگ‌ترک، نامیده شده است» (جمعی از مؤلفان ۱۳۸۹: ۶۷، ۸۸).
۸. بنابه توضیحات دیباچه مترجم، از نگاه بلشویک‌های حاکم بر مسکو، متصرفات روس‌ها در آسیا به سه ناحیه تقسیم می‌شد: ۱. آسیای نزدیک: قفقاز در غرب دریای مازندران؛ ۲. آسیای دور: سیبری و خاور دور؛ ۳. آسیای میانه: حد فاصل آسیای نزدیک و دور. حد غربی آسیای میانه دریای مازندران و حد شرقی آن مرز چین و شوروی بود. حد جنوبی آسیای میانه را مرزهای جنوبی شوروی با همسایگانش و حد شمالی آن را حد فاصل دریاچه آرال تا دریاچه بالخاش (در جنوب شرق قزاقستان امروزی) تعیین می‌کرد (بنگرید به سوچک ۱۳۹۸: ۹).
۹. تصریح به این نکته که «آسیای میانه» اصطلاحی است بر ساخته روس‌ها و مبتنی بر نیازهای نظام سیاسی شوروی، نشان می‌دهد که استفاده از این اصطلاح نه تنها در ترجمه عنوان این کتاب فاقد وجهت علمی

است، بلکه استفاده از آن در سایر متن‌هایی که در فضای دانشگاهی ایران منتشر می‌شوند و قرار است نگاهی تاریخی به این منطقه داشته باشد، باید مورد تجدیدنظر قرار گیرد.

۱۰. برای نمونه بنگرید به ژرمیاس ۱۳۸۶. در این کتاب، که مجموعه‌ای از مقالات است، دو مقاله به قلم دو خاورشناس معروف، بوسورث و ملویل، وجود دارد که از اصطلاح inner asia استفاده کرده‌اند و مترجم فارسی به درستی آن را به «آسیای درونی» برگردانده است.

۱۱. تجرید (abstraction) نقطه مقابل تقلیل (reduction) است. ذات تجرید عبارت است از فراموش کردن جزئیات به منظور متمرکز ساختن ذهن بر خواص یا ویژگی‌هایی که در سطحی بالاتر ارزش و اهمیت دارند. تقلیل گرامی می‌کوشد در مطالعه هر چیز، آن را به اجزایش تقسیم کند و در این میان، کلیت واحد را فراموش می‌کند، اما اگر علاقه‌ای به کارکردن با تجریدات نداشته باشیم، زیر انبوهی از جزئیات نامرتب غرق خواهیم شد و اگر علاقه‌ای به کارکردن با جزئیات نداشته باشیم، آن‌گاه نخواهیم توانست نظریه‌های جالب توجهی به وجود آوریم. دانشمند باید در حدود مرزی میان این دو سطح در نوسان باشد (بنگرید به بن‌آری ۱۳۸۷: ۲۱۵، ۲۱۶).

۱۲. «هر خردمند را محقق گشت که راه مصون ماندن از اصابت تیر آنان (ترکان) گراییدن به شیوه و روش ایشان است...؛ زیرا چون دشمنشان بدان زبان رو آورده، او را از بیم و قهر خود در امان دارند» (کاشغری ۱۳۷۵: ۲).

۱۳. این سیاستی بود که امپراتوری بریتانیا نیز در مستعمرات خود در شبه‌قاره به اجرا گذاشت و زمینه را برای تضعیف زبان فارسی و عنصر ایرانی در برابر زبان‌های اردو، پشتون، بنگالی، و ... فراهم ساخت.

۱۴. تأکید از من است. واقعاً لازم است خواننده در این قسمت درنگ کند و از خود بپرسد مورخ با چه معیاری از رخ دادن وقایع «آن‌طور که باید» سخن می‌راند؟!

کتاب‌نامه

- استار، استیون فردریک (۱۳۹۸)، *روشن‌گری در محقق؛ عصر طلایی آسیای میانه از حمله اعراب تا حکومت تیمورلنگ*، ترجمه حسن افشار، تهران: مرکز.
- بارتولد، و. و. (۱۳۶۶)، *ترکستان‌نامه؛ ترکستان در عهد هجوم مغول*، ترجمه کریم کشاورز، تهران: آگاه.
- بن‌آری، موتی (۱۳۸۷)، *نظریه علمی چیست؟*، ترجمه فریبرز محمدی، تهران: مازیار.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۸۹)، *ترکان؛ تاریخ، زبان، ادبیات*، تهران: کتاب مرجع.
- ژرمیاس، اوا. ام. (۱۳۸۶)، *تاریخ پیوستگی‌های فرهنگ ایران با فرهنگ زبان‌های ترکی در سده‌های ۱۱-۱۷*، ترجمه عباس قلی غفاری فرد، تهران: امیرکبیر.
- سوچک، اسوت (۱۳۹۸)، *تاریخ آسیای میانه (از مغولستان تا خوارزم)*، ترجمه سیده فهیمه ابراهیمی، تهران: سمت.

نفوذ به قلب آسیا ... (ابوالحسن فیاض انوش) ۱۲۳

فرانکوپن، پیتر (۱۳۹۹)، *راه‌های ابریشم؛ تاریخ جهان از دیدگاهی نو*، ترجمه حسن افشار، تهران: مرکز.
کاشغری، محمود (۱۳۷۵)، *دیوان لغات‌الترک*، ترجمه و تنظیم و ترتیب‌القبای سیدمحمد دبیرسیاقی، تهران:
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
مس‌أف، رحیم (۱۳۹۵)، *تاریخ تاجیکان با مهر کاملاً سری؛ بخشی از تاریخ فاش‌نشده تاجیکان در اوایل قرن*
بیستم، به‌کوشش آرش ایران‌پور، تهران: شیرازه.

